

תעודה

צור תעודה תתום תורה פלמדי
(ישעיה ח טז)

תעודה

קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות
ע"ש חיים רוזנברג

כד

פנים וכיוונים במדעי היהדות

עורכת

תמר סוברן

הוועדה לפרסומים מדעיים

חיים א' כהן (יו"ר)

רונית מרוז

שלמה בונימוביץ

יובל שחר

—	חקרי גניזת קהיר, תש"ם–1980	ספר ראשון
—	עיונים במקרא, תשמ"ב–1982	ספר שני
—	מחקרים בספרות התלמוד, בלשון חז"ל ובפרשנות המקרא, תשמ"ג–1983	ספר שלישי
—	מחקרים במדעי היהדות, תשמ"ו–1986	ספר רביעי
—	מחקרים בספרות עברית, תשמ"ו–1986	ספר חמישי
—	מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ח–1988	ספר שישי
—	מחקרים במדעי היהדות, תשנ"א–1991	ספר שביעי
—	מחקרים ביצירתו של אברהם אבן עזרא, תשנ"ב–1992	ספר שמיני
—	מחקרים בלשון העברית, תשנ"ה–1995	ספר תשיעי
—	מחקרים במדעי היהדות, תשנ"ו–1996	ספר עשירי
—	מחקרים במדרשי האגדה, תשנ"ו–1996	ספר אחד-עשר
—	התפוצה היהודית בתקופה ההלניסטית-רומית, תשנ"ז–1996	ספר שנים-עשר
—	אישות ומשפחה בהלכה ובמחשבת ישראל, תשנ"ז–1997	ספר שלושה-עשר
—	מפגשים בתרבות הערבית-היהודית של ימי הביניים, תשנ"ח–1998	ספר ארבעה-עשר
—	חקר הגניזה לאחר מאה שנה, תשנ"ט–1999	ספר חמישה-עשר
—	מחקרים במדעי היהדות, תשס"א–2001	ספר שישה-עשר
—	מדברים עברית, תשס"ג–2002	שבעה-עשר
—	מחקרים בספרות העברית בימי הביניים ובתקופת הרנסנס, תשס"ג–2002	ספר שמונה-עשר
—	היסטוריוסופיה ומדעי היהדות, תשס"ה–2005	ספר תשעה-עשר
—	היסטוריוסופיה ומדעי היהדות, תשס"ה–2005	ספר עשרים
—	חידושי זוהר – מחקרים חדשים בספרות הזוהר, תשס"ז–2007	ספר עשרים-ואחת
—	קנון וכתבי קודש, תשס"ט–2009	עשרים-ושתיים
—		ספר עשרים-ושלוש

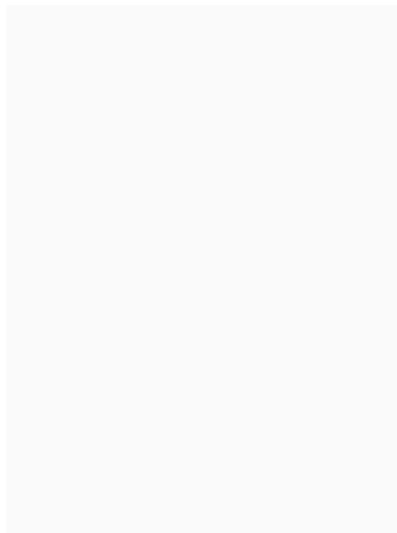
עריכת לשון והכנה לדפוס: אביבה פלדמן



כל הזכויות שמורות
לאוניברסיטת תל אביב

נדפס בדפוס גרפית בע"מ, ירושלים

קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג
הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין
יוצא לאור בסיוע הקרן ע"ש משה דורף ז"ל



משה דורף

משה דורף נולד בפולניה בכ' בסיוון תרפ"ז (2.6.1907) והלך לעולמו בי' בתשרי תשמ"ח (3.10.1987).

בצעירותו היגר לבלגיה ושם הקים עם אחיו מפעל לעיבוד יהלומים. באישיותו חברו יחדיו היזמה והעשייה והן התממשו במפעל התעשייתי שהקים וטיפח. בד בבד אפיינו את אישיותו עושר ועצמה רוחנית וצימאון בלתי-נדלה להרחבת הדעת במקורות מורשת היהדות.

משה דורף השתתף השתתפות פעילה בחוגי לימוד ובכינוסים שעניינם מדעי היהדות ובמיוחד חקר המקרא והיה חבר בחברה לחקר המקרא בישראל ובחברה היהודית העולמית לתנ"ך.

אהוד וחביב על הבריות, איש משפחה מסור ונדבן רחב-לב למוסדות רבים ומגוונים בישראל.

חבל על דאבדין ולא משתכחין
תהא-נא תעודה זו נפש לזכרו

תוכן העניינים

ט	על המחברים
יג	דבר העורכת תמר סוברן
	נחמית פרי
כא	מטפורות מושגיות כאמצעי שיח בספר איוב
	רונית שושני
מה	החשודים על השביעית (בבלי סנהדרין כו ע"א): עיון בסיפור וביחסו של התלמוד הבבלי לריש לקיש
	ישי רוזן צבי
עג	לחלץ את התלמוד – מסה
	רעיה חזון
פז	לבירור המונח 'מסוכן' בספר "תיקון השגגות" וזיקתו ל'נח נעלם' לאדניה
	אלינער ברקת
קא	מצבם החברתי של היהודים במצרים הפאטמית במאה האחת- עשרה על פי שמות פרטיים מכתבי הגניזה
	חיים א' כהן
קלז	דברי לשון ב"דברי קהלת" לזלמן גייגר
	רבקה שמש
קנג	"יצאתי תחלה לתור ולדרוש על גדרי השמות והמלות והפעלים אשר באו בספרי הקדש" – לגישתו הסמנטית של המלבי"ם בספרו "יאיר אור"
	דליה גבריאלי נורי ונירית טופול
קעז	"תהום עוברים בקפיצה" – על היעדרם של תהליכי פיוס ב"אלטנוילנד" של הרצל

	זיוה שמיר
קצה	בלשון האבות ובלשון האימהות - ביאליק כסופר דו-לשוני
	תמר סוברן
ריט	"אֵי לִי לָנוּ לְכַלְנוּ" – מסע סמנטי-פואטי בין צלילים למילים
	עידית עינת-נוב
רמט	על 'הפונקציה הפואטית' ופעולתה בשיר: עיון בשני שירים של יונתן רטוש
	אורית רוזין
רסה	נשיות ובניין אומה בסרטי הסברה ישראלים משנות החמישים – דיוקן של עולות מארצות האסלאם
שא	ניצה בן-ארי
	מתרגמים מן המחותרת
X	Abstracts

על המחברים

פרופ' ניצה בן-ארי היא מרצה לתורת התרגום באוניברסיטת תל-אביב ועומדת בראש התכנית ללימודי תעודה בתרגום ובעריכת תרגום. היא חוקרת את נושא ההתערבות האידיאולוגית הגלויה והחתרנית בתרגום ובספרות. ספרה "רומן עם העבר" מ-1997 תיאר את תפקידו של הרומן ההיסטורי היהודי שנכתב בגרמניה במאה ה-19 בעיצוב מערכת ספרותית-לאומית חדשה. ספרה מ-2006, "דיכוי הארוטיקה: צנזורה וצנזורה-עצמית בספרות העברית 1930–1980", מתחקה אחר בניית תדמית הצבר הפוריטני בספרות העברית. בן-ארי היא גם עורכת ומתרגמת. עם פרופ' טורי ופרופ' בן-שחר היא עורכת את "העברית שפה חיה". היא תרגמה ספרים רבים מאנגלית, מצרפתית, מגרמנית ומאיטלקית, וביניהם יצירות של: גתה, שילר, טוני מוריסון, אלבר כהן, אלפרד דבלין, ונטליה גינצבורג. בקרוב יראה אור תרגומה לפואמה "הרמן ודורותיאה" של גתה. בן-ארי היא כלת פרס טשרניחובסקי לתרגום 2008.

ד"ר אלינער ברקת היא מרצה במכללה האקדמית אחווה ובמכללה האקדמית ספיר, עומדת בראש המחלקה ל.ב.א. כללי במדעי הרוח והחברה ובראש החטיבה להיסטוריה במכללת אחווה וחוקרת את הגניזה בתחום החיים החברתיים-פוליטיים. חיבוריה, ספריה ומאמריה עוסקים בקהילות היהודים במזרח תחת שלטון האסלאם במאה ה-11, ומתמקדים בהיבט הפוליטי ובמערכות היחסים בתוך הקהילות ובין הקהילות לבין המרכזים בארץ ישראל ובבבל. חקרה את ההנהגה העליונה של היהודים במצרים ואת תפקיד ראש היהודים (הנגיד) ולאחרונה החלה לבדוק תכנים של ספרות ושירה כאמצעי להעברת מסרים חברתיים ופוליטיים. שניים מספריה זכו בפרס על שם יצחק בן צבי בשנת 1996.

ד"ר דליה גבריאלי נורי היא חוקרת תרבות, שיח ובטחון לאומי, ומרצה במכללת הדסה בירושלים ובאוניברסיטת בר אילן ועמית מחקר במכון טרומן למען קידום השלום באוניברסיטה העברית בירושלים. היא פרסמה מחקרים העוסקים בקשר שבין התרבות והתקשורת הישראלית לביטחון הלאומי ובחקר שיח המלחמה והשלום בישראל ובעולם. ב-2009 התפרסם

בכתב העת Journal of Peace Education מחקרה הבוחן מטפורות בשיח המלחמה הישראלי. מאמר נוסף שלה, "If Both Opponents 'Extend Hands in Peace' Why Don't They Meet? – Mythic Metaphors and Cultural Codes in the Israeli Peace Discourse."

העת: Journal of Language and Politics.

ד"ר רעיה חזון היא מרצה בחוג ללימודי התרבות העברית במגמה ללשון העברית בתחומים: ניקוד עברי, תחביר עברי, תולדות הלשון העברית ודקדוק ימי הביניים. היא עוסקת בחקר ראשית הדקדוק העברי בספרד במאות התשיעית עד האחת עשרה בטרמינולוגיה ובמילונאות. כתבה עבודת מ"א בנושא: "בעיית זהות המחבר של התשובות על רס"ג ועל מנחם" ודוקטוראט שכותרתו: "תורתו הבלשנית של מחבר התשובות על רב סעדיה גאון". מאמרה "ספר תיקון השגגות – תשובות אדניה על רס"ג: זהות מחבר התשובות וסוגיות נוספות" התפרסם בתש"ע בספר "משאת אהרן – מחקרים בלשון מוגשים לאהרן דותן".

ד"ר נירית טופול כתבה דוקטורט במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן בהנחייתו של ד"ר מנחם קליין. מחקרה עסק בתהליך גיבוש מערכת הערכים של המדינה כמדינה יהודית דמוקרטית בידי שלוש רשויות המדינה. המאמר בכרך זה הוא המשך של הדוקטורט ועוסק גם הוא בנושאי הליבה של המערכת הפוליטית הישראלית ושל התרבות הישראלית, ביחסי יהודים-ערבים ובשאלה כיצד מתגבשת הזהות הפוליטית הישראלית.

ד"ר חיים א' כהן הוא מרצה בחוג ללימודי התרבות העברית, במגמת הלשון העברית באוניברסיטת תל אביב, וחבר האקדמיה ללשון העברית. מכהן כראש בית הספר למדעי היהדות וכראש התכנית ללימודי עריכה לשונית באוניברסיטת תל אביב. מחקריו עוסקים בשלושה תחומים הנקשרים זה בזה: דקדוק לשון חז"ל, דקדוק סידור התפילה האשכנזי לאור מעשיהם של מדקדקי אשכנזי בו ותולדות התגבשותה של העברית הנורמטיבית בדורות האחרונים.

ד"ר עידית עינת-נוב היא מרצה בחוג לספרות ובלמודי עריכה לשונית באוניברסיטת תל אביב. מלמדת במכללת סמינר הקיבוצים. תחומי עניין ומחקר: השירה העברית בספרד, שירת המקרא, שירה עברית מודרנית ופרוודיה. ספרה "הרשויות האישיות – עיון ספרותי בשירי הסוגה וביחסם אל שירי קודש אחרים" – עומד להתפרסם בהוצאת אוניברסיטת בר אילן בסדרה "אופקי מחקר". בספר זה היא בוחנת את סוגת הַרְשׁוּיּוֹת האישיות

בשירת הקודש של ימי הביניים ומציגה את המאפיינים המעצבים אותה כקטגוריה פואטית נפרדת בהשוואה לסוגות שיר אחרות בפיט הספרדי. פרופ' תמר סוברן היא מרצה וחוקרת בחוג ללימודי התרבות העברית במגמת הלשון העברית ובלימודי עריכה לשונית באוניברסיטת תל אביב. תחומי ההוראה והמחקר שלה הם: סמנטיקה וקוגניציה, חקר שדות סמנטיים, חקר המטפורה, הלשון הפואטית, תורת הסגנון, התגבשות סגנון הפרוזה והשירה בעברית החדשה, חקר השיח והשיחה. שני ספריה: "שדות סמנטיים" 1994, ו"חקירות בסמנטיקה מושגית" יצאו בהוצאת מאגנס של האוניברסיטה העברית. ספרה האחרון "שפה ומשמעות – סיפור הולדתה ופריחתה של תורת המשמעים" יצא בהוצאת אוניברסיטת חיפה וזכה בפרס בהט לספר העיון הטוב בשנת תשס"ה.

נחמית פרי היא דוקטורנטית במגמה למקרא בביה"ס למדעי היהדות על שם חיים רוזנברג באוניברסיטת תל אביב. סיימה בהצטיינות תכנית חד חוגית במקרא ובהצטיינות יתרה את התואר השני במקרא. תחומי העניין העיקריים שלה הם: תחומי העניין העיקריים שלה הם: סמנטיקה קוגניטיבית, אמנות השירה במקרא, חקר השיח ופרשנות המקרא בימי הביניים. נושא הדוקטורט: המטפורות בספר איוב, תפקידן בחשיפת תפיסת המציאות ובשרטוט קווי מערך השיח ביצירה.

ד"ר אורית רוזין היא מרצה בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל אביב. ספרה "חובת האהבה הקשה", The Rise of the Individual in 1950s Israel, יצא בהוצאת עם עובד ב-2008 ובהוצאת Brandeis University/UPNE ב-2011, וזכה בפרס שפירא לספר הטוב בחקר ישראל בשנת 2009. הספר בוחן את שאלת היחסים בין היחיד והקולקטיב בחיי היומיום, בתרבות ובפוליטיקה של ותיקי היישוב ואת היענותם לאתגר הקמת המדינה. במחקרה העכשוויים מקבל ביטוי העניין שלה במגע בין היסטוריה למשפט, והיא מתמקדת בשיח זכויות האזרח שצמח בישראל בשנות החמישים של המאה העשרים.

פרופ' ישי רוזן-צבי הוא מרצה בחטיבה לתלמוד שבחוג לתרבות עברית באוניברסיטת תל-אביב ועמית מחקר במכון שלום הרטמן בירושלים. תחומי העניין העיקריים שלו הם: זהות מגדרית ומיניות בתלמוד וכן הרמנויטיקה מדרשית. ספרו על הולדת "יצר הרע" בספרות התלמודית עומד לצאת בקרוב באנגלית.

ד"ר רונית שושני היא ספרנית בספרייה למדעי היהדות באוניברסיטת בר אילן. סיימה באוניברסיטת תל אביב תואר ראשון בבלשנות עיונית, תואר שני במקרא ותואר שלישי בלשון עברית. מפרסמת מחקרים בשלושה תחומים עיקריים: ניתוח פרוזודי גנרטיבי של שירת המקרא ושל ספרות חז"ל; טעמי המקרא במסורת הבבלית ובמסורת הטברנית; אמנות הסיפור בספרות חז"ל.

פרופ' זיוה שמיר היא חוקרת ספרות ומרצה במרכז הבינתחומי הרצליה ובמכללת סמינר הקיבוצים. עמדה בעבר בראש מכון כץ (היום מרכז קיפ) ובראש בית-הספר למדעי היהדות של אוניברסיטת תל-אביב וכן בראש ועדת מקצוע הספרות במשרד החינוך והתרבות ובראש ועדת בחינות הבגרות בספרות. חיברה וערכה ספרים רבים. בשנת 2011 יצאו שלושה ספרים פרי עטה: "ש"י עולמות: ריבוי פנים ביצירת עגנון"; "הניגון שבלבבו" (השיר הלירי הקצר של ח"נ ביאליק) ו"עיני אהובתי" (הסונטות של שקספיר בתרגום עברי חדש) – כולם בהוצאת ספרא של איגוד הסופרים בשיתוף עם הוצאת הקיבוץ המאוחד.

ד"ר רבקה שמש היא מרצה במחלקה ללשון העברית וללשונות שמיות באוניברסיטת בר-אילן וראש החוג ללשון העברית במכללת תלפיות. תחומי העניין והמחקר העיקריים שלהם הם: תחביר, סמנטיקה, פרגמטיקה, תיאור קבוצות סמנטיות של פעלים וחקר השיח בלשון הקלאסית, בעיקר בלשון חז"ל.

דבר העורכת

כרך כ"ד של תעודה מצטרף לעשרים ושלושה הכרכים שקדמו לו. נפרסים בו כיווני חקר שונים במדעי היהדות בני זמננו ומוצגות בו פנים מוכרות וגם חדשות של חוקרות וחוקרים בתחומי התרבות העברית והיהודית. הקובץ מציג קשת של נושאים ושל שאלות הנוגעות לתרבות, לרוח ולהוויה היהודית והישראלית ולאופני המחקר שלהם. הוא פותח במחקר של ספר איוב מנקודת מבט חדשה, עובר לדון בחקר התלמוד במבט פרטני או מכליל; פונה משם אל מחקר מדקדקי ימי הביניים, מפרשי המקרא ומדקדקי ספר התפילה, ומגיע עד אל ההגות והיצירה של אישים ויוצרים בולטים בתקופת התחייה, בימי ראשית הציונות ובימי ראשית המדינה. ואלה המחקרים שבכרך:

נחמית פרי תוהה על הנתק בין הנאומים של איוב ושל רעיו. היא מציעה ניתוח סמנטי של נאומי איוב ורעיו, ניתוח שחושף דיאלוג תת-קרקעי הצפון בזיקות שבין המטפורות בנאומים. פרי גורסת שמתחת לדיאלוג השבור-כביכול שבין איוב לרעיו מסתתרות תשובות סמויות והן נמצאות במטפורות של איוב. הוא חוזר על מטפורות רעיו אך מפתח אותן כך שעולה מהן משמעות אחרת. בהסתמך על כיוון חקר עכשווי בסמנטיקה הקוגניטיבית, רואה פרי במטפורות כלים מכונני מחשבה וכלי המשגה ולא קישוטים פואטיים גרידא. "הכעס כאויב", "סבל כנטל כבד מנשוא", "כעס כתוצר של סבל", "האל כאויב", "ידידות שכמוה כמי נחל" – בכל אלה מסתמנות תגובות אפשריות שבהן דוחה איוב את האשמות רעיו ומסביר את המניעים לכעסו ואת עצמת סבלו. מטפורות אלה ורבות אחרות יוצרות חוט של שיחה הקושר את מה שנתפס עד כה כאוסף של מונולוגים מבודדים, כדיאלוג בין חרשים. אחדותו הספרותית של ספר איוב מוארת כאן באור חדש.

רונית שושני בוחנת את האופן שבו מצטיירים ריש לקיש ורבי יוחנן בתלמוד הבבלי בהשוואה לדמותם המשורטטת במקורות הישראליים. היא בוחנת בפירוט את הסיפור "החשודים על השביעית" מן התלמוד הבבלי (סנהדרין כו ע"א). הסיפור מופיע בהקשר של דיון בעיקרון של "דן לכף זכות", הנתון במסגרת דיון רחב יותר בסוגיית פסולי עדות. בסיפור מתואר עימות בין שני חכמים בבבלים, רבי חייה בר זרנוקי ורבי שמעון בן יהוצדק, לבין ריש

לקיש, המצטרף אליהם כדי ללמוד מהם את סוד העיבור. הם מביישים את ריש לקיש ומונעים לבסוף את השתתפותו במפגש העיבור. סיפור זה מבטא נטייה, המסתמנת גם בסיפורים נוספים בתלמוד הבבלי, להקטין את דמותם של ריש לקיש ושל רבי יוחנן כמו גם את דמותם של חכמים ארץ ישראלים מובילים אחרים. שושני בוחנת את הסתירות והתמיהות ההלכתיות והכרונולוגיות העולות מן הסיפור ומקבילה אותו לסיפורים בתלמוד הירושלמי, שיש בהם מוטיבים דומים. התנהגותו של ריש לקיש, המתוארת בסיפור הבבלי, שונה במובהק מתיאור התנהגותו במקורות הארץ ישראלים. שושני משערת לפיכך שהסיפור הבבלי נתחבר בכוונת מכוון לגנות את ריש לקיש, להגחיכו ולהציגו באור נלעג, והיא מביאה לכך עדויות מסיפורים נוספים שמגמתם דומה. היא מצביעה עם זאת על העובדה שחכמי בבל אינם יכולים להתעלם מגדולתו ומחריפותו של ריש לקיש.

מסתו של ישי רוזן צבי מציגה שאלות נוקבות הנוגעות לחקר התלמוד בעת המודרנית. הוא מביט מזווית ראייה מכלילה על חקר התלמוד בדורנו ומברר את עניין ה'חילון' הכרוך בחקירה המדעית של התלמוד. המסה הקצרה מעלה שאלות מתודולוגיות הנוגעות לעצם החקירה מדעית בטקסט שיש לו מעמד קנוני ומיוחד בתודעת החוקרים בני הדורות השונים. רוזן-צבי סבור שכל צורת לימוד, הוראה ומחקר אינה ניטראלית וכי כל צורת לימוד רוויה בערכים במודע או שלא במודע. 'חילון' התלמוד הוא עיסוק בתלמוד כנושא למחקר בגישה רציונלית ומדעית. גישה זו המירה את המוטיבציה הדתית הבלעדית, שאפיינה את לימוד התלמוד בדורות הקודמים ומאפיינת את לימוד התלמוד בישיבות גם כיום. כתשובה לשאלה "כיצד מחלנים את התלמוד?" מציג רוזן-צבי גישות אחדות: הגישה הפילולוגית, הגישה ההיסטורית, הגישה הפרשנית-הרמנויטית, הגישה הסלקטיבית ועוד. בכל אלה יש משום התייחסות ביקורתית מפורשת כלפי מושא המחקר וכולן כאחת נוטלות מן התלמוד את הילת הקדושה ואת הילת הייחודיות. רוזן צבי מציב לחוקרי התלמוד בהווה ובעתיד אתגר: על החוקרים להיות מודעים לסוג החקירה שהם מנהלים, לנקודת המוצא הערכית והאידיאולוגית שלהם ולאופן שבו כל אלה משפיעים על דרכי החקירה שלהם ועל מסקנותיהם.

רעיה חזון בוחנת את משמעותו ואת מקורו של המונח **מסוכן**, המופיע בספר תשובות שמשיב אדוניה לסעדיה גאון בסוף המאה העשירית. המונח **מסוכן** נזכר בדיון בשורשים הבלתי שלמים, העלולים, החסרים, שאחד או יותר מעיצורי השורש שלהם הוא ה"א וי"ו או יו"ד. שורשים אלה מכונים "נחיים".

מונח זה, טוענת חזון, מתרגם את המונח הערבי **סאכין**, שמקורו לא התברר. המונח **סאכין** רווח בכתבי מדקדקי ימי הביניים מאז חיוג', אבי תורת התלת עיצוריות של השורש, ומשמש לתיאור חולשתו (מנוחתו) של השורש. חזון סוברת שמסוכן הוא חידושו של אדוניה, וכי הוא תרגום שאילה של **סאכין** הערבי שעניינו חולשה.

אלינער בך קת מציגה היבטים אחדים של החברה היהודית במצרים הפאטמית במהלך המאה האחת-עשרה בהתבוננה בשמותיהם של יהודים, שנמצאו בכאָלף מסמכי גניזה בעלי אופי תיעודי. מכתבים ושטרות בית-דין, שנמצאו בגניזה, עשויים לשקף מסורת משפחתית ולאומית, נהגים מקובלים, אופנות משתנות והשפעות זרות, כמו גם ללמד על מצבם החברתי של היהודים בתוך כלל האוכלוסייה במהלך התקופה הרלבנטית. הניתוח מאפשר גם להבחין בהבדל בין מעמדם של גברים לבין מעמדם של נשים. בצד שמות מסורתיים מן המקרא ניכרת חדירה של שמות ממקורות זרים, ארמיים ויווניים. בהשפעת הערבים הריבוניים ניתנו ליהודים שמות של דמויות מוסלמיות-יהודיות מהקוראן כאברהם, כאַסמעיל וכיוסף. עם זאת לא הוענקו לילדים יהודיים שמות מוסלמים דתיים מובהקים כגון מוחמד, עלי, אחמד, אלחַסן ואלחַסין. ההשפעה של התרבות הערבית על היהודים משתקפת גם בנטייה להעניק לילדים שמות בעלי משמעות מופשטת חיובית כגון ישועה, מבורך, סעדיה, וצדקה. באמצעות רשימת השמות בוחנת ברקת את דרכי השתלבותם של היהודים בממלכה הפאטמית, את מידת עצמאותם הדתית והחברתית ואת הסתגלותם לחיים תחת שלטון זר.

רבקה שמש בוחנת את גישתו הסמנטית של המלבי"ם, רבי מאיר לייבוש בן יחיאל מיכל וייסר, שחי בשנים 1809–1879. היא שופכת אור על עיסוקו במילים נרדפות. ייחודו כמפרש המקובל על לומדים וחוקרים רבים הוא בניסיון לדחות "כפל עניין במילות שונות" כיוון ש"שכל מלה הבאה במאמר מוכרחת לבא במאמר ההוא, על פי כללי הלשון והבדלי הנרדפים". המלבי"ם מדייק בהגדרת משמעותה של כל מילה כדי להוכיח שאין חזרה בפסוקים. הוא דוחה את רעיון הנרדפות בתקבולות. כך למשל במילים **מוסרות ועבותות** (תהילים ב 3) רואים הפרשנים מילים נרדפות, ואילו המלבי"ם מוצא כאן הדרגה בעוביים של הכבלים. שמש מעיינת בספרו הבלשני של המלבי"ם "יאיר אור", בסעיפי הפעלים שבהם הוא מציע הבחנות בין פעלים ומגדיר הבדלים בין פעולות בסוג הפעולה, בנסיבות הפעולה ובמקבל הפעולה. נידונים כאן עניינים בלשניים נוספים הקשורים לפעלים במקרא כגון ההצרכה התחבירית וקשרי השורש.

שמש מבליטה את דקות הבנתו הבלשנית של המלבי"ם כנגד הביקורות שהוטחו בו.

חיים א' כהן דן בענייני לשון אחדים העולים מן הספר "דברי קהילות" של זלמן גייגר, המתעד את מנהגי קהילת פרנקפורט דמיין במאה התשע-עשרה. גייגר לא היה הראשון שתיעד את מנהגי קהילתו, ועם זאת, ספרו מתייחד ברוחב היריעה שלו. ענייני הלשון שבספר קשורים לעבודת בית הכנסת ומתייחסים ללשון התפילה ולהגיית מילותיה. כהן מציג את גייגר כבעל ידע רב בדקדוק הלשון, אף שלא היה זה עיקר עיסוקו, ובעיקר כמי שבא להגן על מנהגי קהילתו ולשמרם. משלל הערותיו של גייגר עולה שעוד במאה התשע-עשרה נשתמרו בפרנקפורט דמיין צורות לשון מקוריות רבות ש"תוקנו" במהלך הדורות בידי מדקדקי התפילה האשכנזים. בכלל מדקדקים אלו גם וולף היידנהיים, גדול מהדירי הסידור והמחזור האשכנזי, שגייגר אינו נמנע מלבקרר תכופות.

מאמרה של זיוה שמיר פורס את מסכת היחסים העשירה והבעייתית שבין עברית לידיש בהגות ובמעשה היצירה של ח"נ ביאליק. מותם של מנדלי, של פרץ ושל שלום עליכם בעשור הראשון של המאה העשרים סימן את סוף תקופת הפריחה הקצרה של הסופרים הדו-לשוניים שיצרו סימביוזה בין יצירתם בידיש ובעברית. תמורות עמוקות פוליטיות והיסטוריות, שהתחוללו מאז ועידת צ'רנוביץ בשנת 1908, אילצו את הסופרים להחליט אם הם כותבים בידיש, שפת העם, שפת הגלות ו'שפת האימהות', שהייתה גם שפת הפרולטריון, או שהם מזדהים עם התנועה הציונית ועם תחיית העברית. שמיר משרטטת את דרכו של ביאליק מן הימים הראשונים ליצירתו, שבהם דחה את הידיש בהשראת אחד העם. בהמשך נענה ביאליק לידידו רבניצקי ותרם לעיתון היידי שיסד הלה "דער יוד" (היהודי) יצירות מעטות אך חשובות בידיש. שמיר מראה כיצד ניצל ביאליק בשירתו בידיש את המקורות שהמציאו לו שתי הלשונות והעמיד יצירה מורכבת ורבת פנים הפונה לקהלים שונים. כזה הוא למשל התרגום שתרגם את שירו הגדול "על השחיטה": יש בו פנייה הן לרגש העממי הפשוט, ליום יומי האינטימי שהידיש מזמנת כשפת דיבור, הן חדשנות יצירתית ומבנים ליריים חדשים ומודרניים. כשגברה הנטייה האנטי ציונית של הדוגלים בידיש התרחק ביאליק מן הכתיבה בידיש. אולם הוא לא חדל לעסוק בקשר ההיסטורי ההדוק שבין שתי הלשונות הקרובות-רחוקות. במאמריו תיאר ביאליק את הידיש כמי שתמכה בעברית בשעותיה הקשות ושמרה עליה מפני שינויים מפליגים וכמי שיכולה לספק לה מקורות עממיים ורווי רגש.

דליה גבריאלי נורי ונירית טופול קוראות קריאה ביקורתית ב"אלטנוילנד", הרומן האוטופי של הרצל משנת 1902. הן מתמקדות ביחסי יהודים ערבים המתוארים ברומן, ומצביעות על היעדרם המוחלט של תהליכי פיוס בין העמים ברומן. קריאתן נתמכת בתיאוריות מתחום מחקר-שְלוֹם ובתיאוריות של יישוב סכסוכים, והן נסמכות במיוחד על 'מחקרי פיוס' מן העשור האחרון. הן מצביעות על העובדה שהיחסים ההרמוניים בין היהודים לערבים, המתוארים ברומן, נתמכים באמונה כוזבת כי ניתן ל'כפות פיוס' במהלך מדיני חד צדדי בלא שיפעלו תהליכים תרבותיים ופסיכולוגיים תומכים להכשרה ולקירוב לבבות. טענה רחבה יותר של המאמר היא כי תהליכי פיוס ארוכי טווח ומודעות לחשיבותם הם "החוליה החסרה" בחשיבה על תהליכי שלום וכישומם של רעיונות שלום מאז ראשית הציונות. כך מאיר המאמר מזווית חדשה מסמך יסוד בהיסטוריה של הציונות.

תמר סוברן, החתומה מטה, חוזרת לשאלה המפורסמת של הרושובסקי "האם יש לצליל משמעות?" המאמר מתבונן בהופעותיו של הצליל L בהקשרים של נועם ורכות בשירת ביאליק, בשירי אלתרמן, בשירי ערש עבריים ויידיים, בפואמה מפורסמת של א"ל טניסון וגם במבצי הרגעה וניחומים בעברית ובאנגלית. הצליל L בונה את המילה האנגלית המציינת שיר ערש: lullaby ומשמש גם בעברית הישראלית להקטנה ולחיבה בהשפעת היידיש: מוֹשֶׁה'לה, חנה'לה, בובה'לה ועוד. מתוארים כאן המעבר מצלילי הערש "לולי לולי", שמקורם גרמני, למילות "נומי נומי" העבריות, והנוכחות הניכרת של הצליל L בשמות פרטיים שכיחים שהוענקו לבנות בשישים שנות המדינה. מחקריו של צור בדבר המבנה האקוסטי של הצליל L שיש בו שטף קולי ועקיבות מחזורית, מספקים את הבסיס האקוסטי-נירולוגי ל'תרגום' שעושים המוח והאוזן האנושית מן הצליל L אל תחושת ביטחון ונועם. המחקר מציג את השימוש היצירתי המגוון שעושים משוררים בתכונה זו.

עידית עינת-נוב דנה בשני שירים של יונתן רטוש. היא נסמכת על תיאוריית הרצף של חוקרי ספרות כיאקובסון, בירדסלי ואחרים. בעקבותיהם היא בוחנת בשני שירים של רטוש את מושג "שוויון הערך על הרצף" ואת כוחו ככלי פרשני שמארגן את השיר ומעניק לו משמעות. עינת-נוב מראה כיצד התבוננות בתבניות חוזרות בשני השירים מעשירה את ההתייחסות הפרשנית לטקסט באמצעות השלמה והעצמה וגם בכיוון של ניגוד ואירוניזציה. כך למשל בשיר "מת" נדמות המקוננות לחיות טרף וב"לֶךְ" מתחברת השתיקה – "בלא קול", "באין קול", "וקולי בגרון ?בול" – אל האבדון, "אל אפס כל". תוך

כדי התקדמות ברצף הקריאה מתבקשת גם קריאה לאחור וחזרה אל תבנית שהופיעה כבר. שוויון הערך על הרצף מגביר את הציפיות של הקורא, הוא משמש יסוד מארגן, מסדר, נותן צורה ומשווה אחדות לטקסט השירי ומגביר את החידתיות והמורכבות שלו.

מאמרה של אורית רוזין מציג מבט חדש על דמות האישה המזרחית בסרטי הסברה של שנות החמישים. סרטים מוקדמים אלה מעמידים תמונה מנוגדת לתפיסות סטראוטיפיות רווחות, שמתוכן עולה ציפייה כי יחסי קולטים ונקלטים יתאפיינו בחולשה ותלות מול כוח. סרטי הסברה מוקדמים אלה מציגים דמויות נשים מגוונות ועשירות, שאין בהן חולשה וכניעות. הנשים העולות, המזרחיות, מצטיירות בגווני ביניים שבהם מתגלים עדינות, כוח, יזמה, מיניות וכושר השתלכות בחברה חדשה וזרה. גם דמויות הנשים הקולטות, האשכנזיות, אינן אחידות, ואף הן מתמודדות עם קשיים משלהן. בסרט הסברה בשם "השטיח" בשני אירועים מרכזיים – חגיגת הנישואים המסורתית באבן ספיר, מושב העולים מכורדיסטאן, ובמעשה אריגת השטיח של העולה הצעירה – מצטייר שימור המסורת של העדה לצד התמודדות אמיצה ועצמאית של הגיבורה עם קשיי הקליטה ועם אובדן חתנה הצעיר. רוזין מבליטה בתוך כך את חשיבותם של סרטים אלה בעיצוב הזהות הלאומית בעזרת סיפורי מסע, סיפורי אהבה ומוות, גורל ובחירה, ייאוש ותקווה.

ניצה בן-ארי מאירה פן תרבותי, ספרותי וחברתי נוסף שאפיין את העשורים הראשונים של המדינה. היא בוחנת את צמיחתה של ספרות שוליים פופולרית מתורגמת בשולי מערכת הספרות הקנונית בארץ בשנות החמישים והשישים. בן-ארי ראינה 'סוכני תרגום' – מתרגמים, עורכים ומו"לים, שהוציאו לאור ספרות פופולארית בתקופה זו. היא מצאה בקרבם שלוש קבוצות בולטות המובחנות לפי רקעם הסוציו-תרבותי: אנשי ימין, אנשי שמאל קיצוני וצעירים חיילים. מחקרה מגלה מתחים שהתקיימו בין מרכז לשוליים, בין ימין לשמאל, בין אשכנזים למזרחיים ובין 'אנשי שלומנו' ל'פורשים'. בן-ארי סבורה שעד היום נפְּתָת בתרבות העברית השפעתו של הפילוג העמוק הזה בין תרבות אליטיסטית ונמוכה.

* * *

בכרך שלפנינו אוסף מגוון של נושאי מחקר במדעי היהדות הנוגעים להוויה התרבותית של היהדות ושל היהודים במהלך הדורות מן המקרא ועד ימינו אלה. בתוך כך עולות באחדים ממאמרי הכרך גם שאלות מתודולוגיות בדבר

דבר העורכת

שיטות המחקר במדעי היהדות בני זמננו, שאלות הנוגעות למחקר המקרא התלמוד, לאופן הבחינה של ספרי מדקדקי ימי הביניים ושל ספרי פרשנות ודקדוק ולחקר יצירות תרבות וספרות של העת החדשה. בצד הנושאים המסורתיים יש בכרך גם מבט אקטואלי ולעיתים פוליטי, שנוגע להתחדשות הרעיונית, הלשונית והיצירתית של העם במדינתו. נפרסים כאן כיווני מחקר ישנים וחדשים במדעי היהדות, ועולה תמונה מגוונת של הוויה יהודית ושל יצירה יהודית עתיקה ומתחדשת. אני מבקשת להודות לכותבים על תרומתם לכרך, לראש בית הספר למדעי היהדות ד"ר חיים א' כהן, שגם תרם מפרי עטו לכרך, ולקודמו בתפקיד פרופ' ירון צור. תודה מיוחדת שלוחה למזכירה המסורה של בית הספר למדעי היהדות גב' שרה ורד ולעורכת הלשון גב' אביבה פלדמן שהשקיעה ממרצה ומכישרונה בעריכת הלשון של הכרך ובהכנתו לדפוס. יבואו על הברכה גם גב' אסתר סיטון וקרן אלייד שנדיבותן אפשרה את הוצאתו של הכרך לאור.

פרופ' תמר סוברן

תל אביב מרחשוון תשע"ב